

Мазуркевіч Людміла Мікалаеўна

Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна
(г. Мазыр, Беларусь)
sidora-71@tut.by

КАЛАРАТЫВЫ СЯРЭБРАНЫ І ЗАЛАТЫ Ў ТЭКСТАХ БЕЛАРУСКІХ ЗАМОЎ

Лексіка колераабзначэння ў такім фальклорным жанры, як замова, прадстаўлена, акрамя назваў канкрэтных колераў, і найменнямі, што дэманструюць наяўнасць рэчывых асацыяцый. У артыкуле ў функцыянальна-семантычным аспекце аналізуецца адметнасці словаўжывання каларонімаў-прыметнікаў *сярэбраны і залаты*. Звяртаецца ўвага на тое, што акрэсленыя колеранайменні (перыферыя лексіка-семантычнага поля) звязваюцца са словамі з цэнтральнай зоны названага поля, што абзначваюць пэўны колер, сінанімічнымі адносінамі. Дадзеныя каларатывы выконваюць у даследуемых тэкстах намінатыўную і характарыстычную функцыі, маючы пры гэтым даволі абмежаваную словаспалучальнасць і набываючы дадатковае сімвалічнае значэнне. Разгледжаныя адметнасці дэманструюць пэўныя культурныя традыцыі, ствараюць станючы ці адмоўны эмацыянальны фон.

Ключавыя словы: замоўныя тэксты, залаты, сярэбраны, лексіка-семантычнае поле, каларатыў, каларонімы-прыметнікі

The article deals with the vocabulary, denoting colours, in such a folklore genre as spell texts, except the names of the colours themselves, and the nouns, which demonstrate the presence of material associations. The author analyzes the features of word usage of the colour-adjectives *silver* and *gold* in the functional-semantic aspect. The author draws attention to the fact that such colour names (periphery of the lexical-semantic field) are connected with words from the central zone of the colour field with synonymic relations. These coloratives perform a nominative and an informative function in the texts, while having rather limited word combinability and acquiring an additional symbolic meaning. Such features demonstrate certain cultural traditions, create a positive or negative emotional background.

Keywords: spell texts, golden, silver, lexical-semantic field, colorative, colour-adjectives

Тэксты замоў займаюць адметнае месца сярод тэкстаў іншых фальклорных жанраў, паколькі заснаваны на вербальнай магіі, на пэўных магічных рытуалах (практыках) і пабудаваны з прагматычнай лясчэбнай ці ахоўнай функцыямі: абараняюць людзей (жывёл, гаспадарку і інш.) праз замаўляння ад бачных і нябачных чараўнікоў, ворагаў і ўздзеяння неведомых або стыхійных сіл, фіксуючы

пры гэтым калектыўную свядомасць і ментальнасць беларускага народа. Замовы як універсальны ахоўны, папераджальны сродак сталі спробай чалавека вырашыць свае праблемы ўласнымі сіламі, абапіраючыся (у большасці выпадкаў) на падтрымку нябачных саюзнікаў, сакралізаваных прыродных і надпрыродных сіл і персаніфікацый. Замоўныя тэксты (загаворы, нагаворы, шэпты) прызначаны не толькі ўздзейнічаць на каго-ці што-небудзь чароўным словам, але і павінны вымаўляцца так, каб іх ніхто не чуў, і толькі шэптам, утвараючы тым самым магічныя формулы. Акрамя таго, у народнай лекавай традыцыі строга рэгламентавалася бытаванне замоў: іх можна было выконваць толькі ў адпаведны час, у пэўным месцы, сам-насам або перад аб'ектам уздзеяння [1, с. 108].

У беларускай фалькларыстыцы прынята дзяліць замовы на чатыры асноўныя групы: 1) замовы гаспадарчага прызначэння; 2) замовы ад розных хвароб; 3) замовы, звязаныя з сямейнымі адносінамі і прыватным бытам; 4) замовы, звязаныя з грамадскімі адносінамі [1, с. 112].

Замоўныя тэксты пералічаных груп аб'ядноўвае наяўнасць спецыяльных моўных сродкаў, якія ствараюць яскравыя вобразы і маляункі, што нібы “адчыняюць дзверы” ў іншы свет. Важнейшым элементам іх моўнай ткаціны выступае лексіка са значэннем колеру, якая ўдзельнічае ў стварэнні мастацкага вобраза, надае тэксту экспрэсіўную танальнасць, спрыяе дасягненню незвычайнага эфекту, стварэнню мастацкай характарыстыкі, індывідуалізацыі кагоці чаго-небудзь праз выдзяленне адметных прыкмет.

У мовазнаўстве для абазначэння лексікі са значэннем колеру традыцыйна ўжываюцца тэрміны *колераабзначэнне*, *колеравыя словы*, *каларатыў*, а для абазначэння светлавой лексікі – *люксонім* [2, с. 16]. Колеравыя лексемы і люксонімы маюць шэраг агульных рыс, сярод якіх варта адзначыць марфалагічную блізкасць (паходзе гэтай прыкметы яны пераважна прадстаўлены прыметнікамі), варыянтнасць, агульную словаўтваральную функцыю.

Гаворачы пра каларатывы, варта звярнуцца і да такога тэрміналагічнага спалучэння, як лексіка-семантычнае поле, што ўяўляе сабой сукупнасць моўных адзінак, аб'яднаных агульнасцю зместу, якія адпостоўваюць паняццйнае, прадметнае ці функцыянальнае падабенства азначаемых з'яў [3, с. 473]. Ядром лексіка-семантычнага поля колераабзначэнняў будзе слова “колер” вакол якога групуюцца словы, што называюць канкрэтны колер, а перыферыя гэтага поля ўтвараюць словы, што асацыятыўна ўказваюць на той ці іншы колер. Словы, якія непасрэдна абазначаюць каляровую якасць (*белы*, *жоўты* і т.д.), – гэта першасныя колераабзначэнні, але гэтая абмежаваная колькасць каларатываў не магла перадаць змешаныя колеры, а та сама разнастайныя адценні іх. У выніку ў мове ўзнік шэраг другасных, вытворных колераабзначэнняў, што ўтварыліся або ад першасных найменняў-каларатываў з дапамогай разнастайных словаўтваральных сродкаў, або на аснове семантычнага пераносу. У адпаведнасці з гэтым усе колераабзначэнні традыцыйна падзяляюцца на пэўныя групы: уласна колераабзначэнні, мета-

фарыгчныя намінацыі і намінацыі дадатковай характарыстыкі колеру, утварэння марфалагічнымі сродкамі.

Колерай найменні *сярэбраны* і *залаты* (перыферыя лексіка-семантычнага поля) не вызначаюцца папшыраным ужываннем у беларускіх замоўных тэкстах, аднак яны выступаюць як адметны сродак дасягнення вобразнасці, звязваючыся са словамі з цэнтральнай зоны лексіка-семантычнага поля, што абазначаюць пэўны колер, сінанімічнымі адносінамі: *жоўты* – *залаты*, *шэры* – *сярэбраны*.

Паміж лексемамі *залаты* і *сярэбраны* існуе сэнсавая агульнасць – яны ўтвораны ад назоўнікаў, якія абазначаюць каштоўныя металы: ‘высакародны метал жоўтага колеру’ [4, с. 248] і ‘каштоўны бліскучы метал шараватага колеру’ [4, с. 595].

Жоўты колер – адзін са значных складнікаў колеравага кода. Яму ўласцівы полісемія і амбівалентнасць, што абумоўлена нацыянальнымі культурнымі традыцыямі і ўнутранай супярэчлівасцю свету. Жоўты колер, жаўцізна – прыкметы, якія надзяляюцца ў народнай культуры пераважна негатыўнай апэнкай, бо звязаны з хваробай, смерцю і т.д. Аднак найперш гэты колер радасны, пазітыўны, лёгкі, які ўвасабляе ўшлыў сонца, сімвалізуе паўнату быцця, цешыню, энергію. Жоўты – колер сонца, святла, а калі ён выступае ў ролі залатога, то гэты колер паўстае як знак абранасці, пшчасця і прыналежнасці да выпэйшых сіл.

Залаты – ‘колер золата, бліскуча-жоўты’ [4, с. 216]. Прыметнік *залаты* можа абазначаць матэрыял або колеравы эфект, утвораны бляскам золата, таму магчыма дваістае разуменне кантэкстуальнай семантыкі пазначанай лексемы. У словаспалучэннях тыпу *залаты ключ*, *залаты пруг*, *залаты кубак*, *залатыя крыжы (красты)*, *залатая чаша* прыметнік *залаты* з’яўляецца адносным, бо абазначае адносіны прадмета да матэрыялу [4, с. 99], адпавядаючы слоўніккаваму значэнню назоўніка *золата* – ‘высакародны метал жоўтага колеру, які ўжываецца як мера каштоўнасцей і ў каштоўных вырабах’ [4, с. 248]. У іншых выпадках прыметнік *залаты* належыць да разрады якасных, тады выступае як каларатыў: *О, святой Міхаіл, страсный выявода нябесных сіл, на выраным кані рыз іжжаўся, зылатым мячом у руцэ махаўся* [5, с. 94]; *Першым разам Гасподнім часам, ішоў Бог Ісус Хрыстос цераз залаты мост, масніца праламляся, і раба Божяга ўрокі адваліліся* [5, с. 173]; *Ішла Насвенчаная Матка на полі, несла ключы ў прыполе. Залатая каляска, залатая вось, вытускай тое, што ў цябе ёсць* [5, с. 47]; *...Не нам іх калыхаць, забаўляць. У іх залатыя калышачкі, шалковыя пасцілачкі...* [5, с. 63]; *Гаспод радзіўся, залатой рызаю крыўся, залатым тынам агарадзіўся. Украй нас, Госпадзі, залатой рызаю, агарадзі, Госпадзі, залатым тынам...* [5, с. 90]; *Месяц-маладзічок! У цябе залаты ражок. Ты на небу ходзіш, людзей водзіш* [5, с. 204]; *Святы Ягоры, і святы Антоні, і святая Лізавета Хвёдараўна, закрыйця вы іх сваёю залатою пляною* [5, с. 383]; *Ішла Прэсвятая маць дзева Багародзіца... у залатых рукавічках, у залатых чаравічках* [5, с. 1317]; *Божя Маці на прэстоле стаяла, на сябе залатыя рызі накладала, усёму свету помач давала* [5, с. 323];

Пазавязуй сваім шаўковым шнурам іх вострыя пікі, пазавешуй сваім залатым платком іх ясныя гвалы [5, с. 128].

Шэры колер – вынік змяшэння белага і чорнага колераў, аб’ядноўвае ў сабе іх супрацьлеглыя якасці. Адначасова гэта колер стомленасці, пустэчы, адзіноты, суму, маркоты, які існуе на мяжы чорнага і белага колераў, але ў той жа час сімвалізуе моц, сілу, сталасць і даўгавечнасць.

Разгледжаныя замоўныя тэксты дазваляюць сведчыць абмежаванае ўжыванне каларатыва *сярэбраны*. *Сярэбраны* – ‘зроблены з серабра’, ‘які змяшчае серабро’, ‘колерам або бляскам падобны да серабра’ [4, с. 648]. Прысутнасць прыметніка *сярэбраны* ў адным кантэксце з прыметнікам *залаты*, які мы аднеслі да каларатываў, а таксама пэўная агульнасць семантыкі іх дазваляюць пры наяўнасці семантычнага дуалізму разглядаць яго таксама як колеравую лексему: *Божая Маці да цэркаўкі ішла, залатыя ключы нясла, срэбнымі замочкамі адмыкала, царскія вароты адчыняла* [5, с. 45]; ... *Залатыя замкі адкрываці, сярэбраныя дзверы адмукаці, на свет малодга выпускаці* [5, с. 47]; ... *У іх залатыя кальшачкі, шалковы пасцілачкі, сярэбраныя вярвачкі* [5, с. 63]; *Ішоў Бог па залатым масточку, з сярэбраным кічкам* [5, с. 189]; *Там сядзіць матушка, сярэбраныя замкі залатымі ключамі адмыкаць, рабу па бальшых дарогах прапускаць* [5, с. 186]; *Ідзіця вы на гасподскія двары, на гасподскія дамы, там коней многа: коні сівыя, коні пляснівыя, там жа ёсць коні – залатая шарсцінка і сярэбраная...* [5, с. 90].

Такім чынам, аналіз ужывання ў замовах прыметнікаў *сярэбраны* і *залаты* паказаў, што яны могуць абазначаць рэчыва, матэрыял (у такім выпадку яны з’яўляюцца адноснымі), а ў выпадку абзначэння колеравага эфекту, а таксама ўласна колеру яны выступаюць як якасныя. Граматычная мяжа паміж разрадамі адносных і якасных прыметнікаў рухомая. Шматлікія адносныя прыметнікі валодаюць здольнасцю развіваць у кантэксце якаснае значэнне. Вельмі часта такім значэннем становіцца менавіта значэнне колеравай характарыстыкі. Агульным семантычным кампанентам значэнняў слоў – колераабзначэнняў *залаты*, *сярэбраны* з’яўляецца “бляск”. Выкарыстання прыметнікі ў замоўных тэкстах выступаюць сродкам стварэння яркіх зрокавых вобразаў шляхам выдзялення адметных якасцей і прыкмет.

Літаратура

1. Замовы // Беларуская вусна-паэтычная творчасць / К. П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мн.: Вышэйшая школа, 1988. – С. 108–115.
2. Бабіч, Ю. М. Колеравая і светлавая эстэтыка ў мове твораў Я. Коласа / Ю. М. Бабіч. – Віцебск: ВДУ імя П. М. Машэрава, 2002. – 127 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярэца. – 2-е изд., доп. – М.: БРЭ, 2002. – 709 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад. рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мн.: БелЭн, 2002. – 784 с.
5. Замовы / уклад.: У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей. – Мн.: Беларусь, 2009. – 519 с.